

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ Բ.

Գոչեմք առ ձեզ, սուրբ նահատակք,

Հողանուծեայ մարմնով հրեշտակք,

Մարտիրոսք սուրբք և վկայք՝

Որք սրոյ մահուամբ կատարեցայք,

Յորդոր ասնիս ձեր յիշատակ,

Արեան սրբոյ հեղման վտակք

Առ Տէր լիցի սուրբ սրտարագ

Պահել զմեզ միշտ անվտանգ:

Շարական եօթն խոսանարակաց.

Ա.

Անապատականներ ու վանականութիւնը Հայաստանում: Ա. Ոսկեանք եւ Սուփասեանք. եկեղեցական աւանդութիւնը նրանց մասին: Նրանց բնակութեան վայրերը—Ծաղկէոյ եւ Սուկաւ—Սուկաւէս լեռները:—Ոսկեանք եւ Սուփասեանք ժամանակի մասին տարակոյսներ: Ոսկեանք եւ Սուփասեանք հաւանական ժամանակը: Ոսկեանք եւ Սուփասեանք վկայաբանութիւն աւանդողները: Ե՞րբ էին ապրում Ոսկեանք եւ Սուփասեանք ժամանակ յիշուած քաղաւորները:

Մեր սուրբ եկեղեցու աւանդութեամբ խոտաճարակ ճգնաւորական կեանքը Հայաստանում՝ սկսուած է Քրիստոսի հէնց առաջին դարում: Ահա այդ աւանդութիւնը.

Հռովմայեցւոց տէրութիւնը Հայոց Սանատրուկ թագաւորի մօտ ուղարկում է հինգ հոգւոց բաղկացած մի դեսպանութիւն՝ որի գլխաւորի անունն էր Խրիւսի կամ Խոռուսի, որ հայերէն Ոսկի է նշանակում: Ա. Թադէոս առաքեալը Կապադովկիայից Միջագետք գալիս՝ հանդիպում է այդ դեսպանութեանը, Խրիւսին և իւր ընկերները, լսելով ս. առաքեալի քարոզութիւնը, քրիստոնեայ են դառնում. թողնում են իրանց դեսպանութեան պաշտօնը.

վաճառում են իրանց բոլոր գոյքերը և բաժանում աղքատներին. մկրտում ու հետևում են ս. առաքելին և իրանք էլ սկսում քարոզել քրիստոնեական հաւատը, Ոսկին կամ Խրիւսին էլ քահանայ է ձեռնադրում ս. առաքելից: Այս դէպքը պատահեց 46 թուին, Այսպէս է համառօտում Ոսկեանց մասին աւանդութիւնը Հ. Միք. Չամչեանը¹⁾ աղբիւր ունենալով «Ճառ ընտ». օգոստ. 27. սեպտմբ. 19. Յովհ. կաթ.» Հ. Մկրտիչ Աւգերեանը գրում է.²⁾ «Այս երանելիքս էին անձինք աղնուականք և արքունի պաշտօնեայք ի կայսերական պալատան. ազգաւ հռոմք կամ հռոմք, այսինքն է հռովմայեցիք, առաքելաբ յինքնակալէն Հռովմայ ի հայս առ Սանատրուկ արքայ, ոգիք հինգ, որոց գլխաւորի անունն էր Խռիւսի կամ Քռիւսի»: Այնուհետև վկայաբանօրէն պատմում է դեռպանութեան հանդիպումն Ս. Թագէոս առաքելին Հայաստանի սահմանի մի լեռնադաշտում, առաքելի հրաշքները, դեռպանութեան հաւատալն, մկրտուիլը, Խռուսու կամ Ոսկու քահանայ ձեռնադրուելը, նրա անունով էլ նրա ընկերների Ոսկեանք կոչուելը, ս. առաքելի հետ քարոզութեամբ Հայաստանում շրջելը և ս. առաքելի նահատակուելուց յետոյ մեկուսանալն ու առանձին բնակուիլը, «քանզի շինեալ իւրաքանչիւր խրճիթս՝ կրօնաւորեցան ի լերինս ուրեք ծմակայինս, յակունս Եփրատայ, ի խառնուրդս ձորոց, որք միանան ի լեռոն Մաղկէոյ, ի գաւառն, որ կոչեցաւ Մաղկոտն. վասն գոլոյ լերանց և դաշտաց ծաղկաւէտ և զուարճալի վայելչութեամբ զարդարեալ» (եր. 124): Ոսկեանք իրանց առանձնանալու 43 տարին, Արտաշէսի թագաւորութեան ժամանակ գնացին արքունիք, քարոզեցին արքունիքում. Սաթենիկ թագուհու ալան ազգականները, թուով 18 կամ 19 հոգի, Ոսկեանց հետեւելով հաւատացին և մկրտուեցին Եփրատ գետի ափունքում. մկրտութեան

1), Պատմ. Հայոց տպ. Վենետ. 1784. հատ. Ա. եր. 296:

2), Լիակատար Վարք և Վկայաբանութիւն Սրբոց. հատ. Բ. 1811 թ. Վենետ. եր. 121—130:

ժամանակ նրանց գլխաւորի անունը Սուքիաս փոխուեց, ուստի և մնացածներն էլ նրա անունով Սուքիասանք կոչուեցին։ Ս. Ոսկեանք Փրկչի 107 թուին նախատակուեցին Արտաշէսի որդիներէր, իբրեւ նրանց մօր ազգականների մոլորեցուցիչ։

Հ. Աւգերեանք Ս. Ոսկեանց վկայաբանութեանը կցած ծանօթութիւնների մէջ յայտնում է ¹⁾ ա. որ միայն Ոսկին էր քահանայ ձեռնադրուած, իսկ նրա ընկերները սոսկ կրօնաւորներ էին. բ. Բախւին կամ Ոսկին, յունաց պատմիչներից առնելով՝ կոչուել է այր յազգէ գռիկ, այսինքն կռէգոս, որ է Հռոմէ գ. Որ Ս. Ոսկեանք ճգնում էին Եփրատի ծմակային ակունքում՝ Ծաղկոտն գաւառում, իսկ Սուքիասանք մի առ ժամանակ Ոսկեանց ճգնարանում բնակուելուց յետոյ գնացին Զրաբաշխ լեռը, որ Սուկաւէտ է կոչուում։ Ուրեմն ըստ Աւգերեանի՝ Ծաղկոտն գաւառի Ծաղկէոյ լեռն, որ այժմ Ալա-դաղ է կոչուում, ջուկ սար է։ Սուկաւէտը կամ այժմեան Քեօսադաղը ջուկ։

Յովհաննէս կաթողիկոսը ²⁾ Ոսկեանց մասին այնքան գիտէ, որ նրանք ս. Թագէոս առաքելի աշակերտներից էին, բնակում էին Եփրատ գետի ակունքում և, «աշակերտեալ մկրտէին զարս ոմանս յալանաց ի հարազատութենէ Սաթենկայ տիկնոջ, որ էր կին Արտաշիսի»։ Սաթենկայ որդիքն էլ զայրացած՝ սրով սպանում են Ոսկուն նրա սուրբ ընկերներով։ Յովհաննէս կաթողիկոսը չի յիշում, որ Ոսկեանք հռոմ գնապաններ են, Ոսկին Խախսու հայ թարգմանութիւն է և չն։

Սոփերք հայկականքը ³⁾ գիտէ, որ Ոսկեանց գլխաւորի անունը Խախսի էր, «այր յազգէ գռիկ»։ Սոփերքի հրատարակիչը մի այլ ձեռագրի մէջ գռիկը գռնհիկ է կարգացել, սակայն Հ. Աւգերեանի ծանօթութեան համեմատ եթէ գռիկը կռէգոս հասկանանք, պէտք է գռիկ կամ լաւ

1) Վարք սրբոց հատ. Բ. եր. 128—130.

2) Յովհ. կթղկոս. տպ. Յերուսաղէմ, 1813 թ. եր. 24.

3) Սոփերք Հայկականք ժԹ. Վենետ. 1854. եր. 59—66.

ևս գուեկ սրբագրենք: Սոփերքը չէ յիշում Ոսկեանց դեպ-
պանութեամբ Հայաստան դալը. միւս կէտերում համա-
նման է Վարք Սրբոցին, կամ լաւ ևս, նրա աղբիւրներից
մէկն է: Ոսկեանց բնակավայրի մասին Սոփերքը ասում է.
«Յետ մահուան առաքելոցն երթեալ կրօնաւորեցան ի
լերինս ուրեմն ծմակայինս, յակունս Եփրատայ ի խառ-
նուածս ձորոյ ուրեմն, որ սկիզբն առեալ իջանեն, որ կոչի
Ծաղկէ, յորոյ անուն և շէնքն կոչի մինչև ցայսօր Ոսն
Ծաղկոյ»:

Յայսմաւուրքը ¹⁾ չէ յիշում Ոսկեանց դեպքան լինելը,
գիտէ, որ Ոսկեանց գլխաւորի անունն էր «Խոռուսի, որ
Թարգմանի Ոսկի», այլ կէտերում շատ համառօտ աւան-
դում է այն՝ ինչ որ Վարք Սրբոցը, և Սոփերքը:

Եկեղեցին սրբագործում է Ոսկեանց և Սուքիասանց
մասին աւանդութիւնը նոցա նուիրուած շարականների մէջ,
առաջիններին անուանելով Ս. Թադէոսի և երկրորդներին՝
Ս. Ոսկեանց աշակերտ:

Յայսմաւուրքի, Վարք Սրբոցի, Սոփերքի և Յովհաննէս
կաթողիկոսի համեմատ Ոսկեանց նահատակել են Արտա-
շէս Թագաւորի որդիքը, համարելով նրանց մոլորեցուցիչ
իրանց մօր հարազատ Սուքիասեանների:

Մեր պատմիչների մէջ, բացի Ժ. դարի պատմիչ Յով-
հաննէս կաթողիկոսից, Ոսկեանց մասին անորոշ յիշա-
տակութիւն գտնում ենք միայն Դ. դարում: Փաւստոս
Բիւզանդն ասում է ²⁾... ուր (յակունս Եփրատայ) յառա-
ջու կայեանքն էին Մեծին Դրիգորի առաջնոյ, որում տեղ-
եացն Ոսկիք կոչեն: Մեր միւս պատմիչները Ե. Ժ. դար
Ոսկեանց մասին ոչինչ չեն գրում: Ոսկեանց վկայաբանու-
թեան սկզբնական աղբիւրը ինչպէս գրում է Հ. Մ. Աւ-
գերեան ³⁾. (Վենետիկի մատենադարանի) Բ, ճառքնորի

1) Սեպտ. ԺԹ. և Հոռի Ժ.

2) Փաւստոս Բիւզանդ Վենետ. 1889. դպե. Ե. (դ.) գլ. ԺԶ.

3) Վարք Սրբոց Բ. հատ. 2-րդ ծանօթ. Վկայաբանութեան
Ս. Ոսկեանց, եր. 128.

Ջիւլ. երեսի յառաջարանն է, ուր ասուած է թէ, յունաց կողմերում՝ Վաղենտինոս կայսրի ժամանակ, եղել է մի ընթերցասէր մարդ Տատիանոս անունով, որ յունաց մատեաններէից շատ բան է պատմել, որի գրքերը անթիւ շատաբան զրոյցներով մեր մէջ գտնուած են, որը շատ անգամ է կարգացել, գտել է այնտեղ Ոսկեանց պատմութիւնը:

Հ. Մ. Աւգերեանը ասում է, որ Տատիանոսի գրածները, բացի նրա վիճաբանութիւններից ընդդէմ հեթանոսաց, չը կան ոչ հայերէն ոչ յունարէն և ոչ լատիներէն: Ուրեմն Ոսկեանց վկայաբանութեան իսկական աղբիւրը չը կայ:

Ուրեմն ամենահին յիշատակութիւնը Ոսկեանց մասին, ինչպէս ասացինք, տալիս է Դ. դարի վերջին քառորդին ապրող Փաւստոս Բիւզանդը, և այն՝ ոչ որպէս մարդկանց անուն, այլ տեղի, ըստ այսմ, «Որում տեղեանց ոսկիք կոչեն»: Փաւստոսը չի յիշում Ոսկեանց զեսպան լինելն ու Ս. Թադէոս առաքելից մկրտուելը: Ուրեմն Դ. դարում Ոսկեանց մասին այս աւանդութիւնը դեռ չէր կազմուել, այդ ժամանակ կար մի վայր, «ուր յառաջու կայեանքն էին Մեծին Դրիգորի առաջնոյ, որում տեղեացն Ոսկիք կոչեն»: Փաւստոս, որ ուրիշ դէպքերում շատ մանրասլա-տում է, եթէ ձեռքի տակ ունենար Ոսկեանց մասին աւանդութիւնը, անշուշտ գլուխներ կը նուիրէր Ոսկեանց:

Մեր այս տեսութեան Դ. գլխում տեսանք, որ Միջագետքում Դ. դարում զարգացած էր անապատականների մի կարգ, որ խոտակեցութեան ծայրահեղ աստիճաններում անապատների խորին առանձնութեան մէջ անասունների պէս խոտ էր ճարակում և այդ կարգի անապատականները ամառ ձմեռ մերկ էին բոլորովին: Միջագետքի այդ խոտաճարակները կոչւում էին Ոսկի¹⁾, մեր ազգային պատմութիւնից²⁾ գիտենք, որ Ս. Դրիգոր Լուսաւորիչը Դ. դարի սկզբում Կեսարիայում ձեռնադրու-

1) Ист. Христ. церк. 4-го в. I. стр. 319.

2) Հ. Մ. Չամչ. պատմ. Հայոց հատ. Ա. գիրք Բ. գլ. ԼԶ.

թիւն ստանալուց յետոյ, Հայաստան վերադառնալիս, Փոքր Ասիայից և յատկապէս Սեբաստիայից հետը բազմաթիւ յոյն և ասորի կրօնաւորներ բերեց, որոնց գլխաւորներն կոչուում էին Անտոն և Կրօնիդէս: Մեր եկեղեցական աւանդութիւնը¹⁾, Անտոնին ու Կրօնիդէսին տօնում է եկեղեցում տօնող Եօթն Խոտաճարակների շարքում. հաւանական է, որ Միջագետքից եկած խոտաճարակ կրօնաւորները հետները բերին իրանց, արդէն յայտնի, Ոսկի կոչումն:

Եփրատի ափունքը, որ ըստ Փաւստոսի յառաջուկայեանքն էին մեծին Գրիգորի առաջնոյ, խոտաճարակների առաջին ճգնաւայրն էր, և այնտեղ բնակուող խոտաճարակների կամ Ոսկիների անունով Ոսկիք էր կոչում. Ս. Լուսաւորիչը յաճախ անապատ էր գնում առանձնութեան մէջ, աշխարհի հոգսերից հեռու՝ Աստուծուն նուիրելու. այս հանգամանքը այսպէս է աւանդում Հ. Միք. Չամչեանը՝ «Գ. Յետ պայծառացուցանելոյ Սրբոյն Գրիգորի զհամօրէն Հայաստանեայս աստուածաշտութեան կարգօք, այնուհետեւ ընդ ժամանակս ժամանակս մեկուսանայր յամբօխէ մարդկան և գնացեալ ի լերինս և յանապատս՝ ճգնէր յաղօթս և ի պահս մերթ ընկերօք ոմամբք, զորս առնոյր ի մենաստանաց և մերթ լսկ առանձին²⁾»: Իւր վերջին օրերը խորին անյայտութեան մէջ, Գարանաղեաց լեռների Մանիա այրում անցկացրեց և անյայտութեան մէջ էլ վախճանուեց³⁾, Ս. Լուսաւորիչի առաջին մեկուսացումների ժամանակ նրա «յառաջուկայեանքն» էին Եփրատի ափունքը, «որում տեղեաց Ոսկիք կոչեն, Ծաղկոտն գաւառում. իսկ վերջնական մեկուսացման տեղն, Գարանաղիք լեռների Մանիա այրը: Պատմութիւնից յայտնի է⁴⁾ որ Ս. Տրդատ թագաւորն էլ ձգտում էր կրօնաւորական կեանքի, և այդ զար-

1) Շարակ, Եօթն Խոտաճարակաց, (տես ի շարս յատուկ մանկանց):

2) Հ. Միք. Չամչ. պատմ. Հայոց. հատ. Ա. գիրք. Բ. գլ. ԼԵ. դ. Եր. 398:

3) Խորենացի գիրք. Բ. գլ. ԼԱ:

4) Խորեն. գիրք. Բ. գլ. ՂԲ:

մանալի չէ. նրանք կարող էին նորահաւատներին յատուկ խստակրօնութեամբ ծայրայեղութեան մէջ ընկնել:

Անապատական և կրօնաւորական կեանքի զարգացման պատմութեան մէջ տեսանք, որ անապատականութիւնը քրիստոնէական եկեղեցում՝ զարգացաւ երրորդ դարում. Դ. դարի սկզբում արդէն առաջ են գալիս վանական կրօնաւորներ և խոտաճարակներ: Եթէ Ոսկի խոտաճարակ էին, ուրեմն պէտք է Դ. դարում, առ առաւելն Դ. դարի վերջին քառորդին ապրէին: Բացի այս, Ոսկեանց վկայաբանութեան մէջ յիշած թագաւորների անունները պատմութեամբ չը վերստուգուելով՝ ժամանակագրական անհեթեթութիւն են առաջացնում, որով հարկ է լինում նրանց կեանքը մօտ 250 տարի երկարացնել, կամ թագաւորների անունները սրբագրել:

Մենք կարծում ենք, որ ժամանակի ընթացքում, մինչև աւանդութեան առաջ գալն ու վկայաբանութեան կազմուելը պատմական իրողութիւնը անփոփոխ մնալով, ժամանակն ու մարդկանց անունները մոռացուել ու շփոթուել են. պատմական իրողութիւնը աւանդութեան կարգն է անցել, և սերնդից սերունդ անցնելով կազմուել է Ոսկեանց և Սուրբիասանց մասին զրոյցը: Միջագետքից եկած Ոսկի խոտաճարակները դարձել են Հռովմի դեսպան Խրիւսի, Ս. Լուսաւորչի աեղ՝ դրուել է Ս. Թադէոս առաքեալի անունը, իսկ ժամանակը Դ. դարից տեղափոխուել է Ս. դար: Այս աւանդութեան համեմատ էլ կազմուել է Ոսկեանց և Սուրբիասանց վկայաբանութիւնը: Իսկ ով է վկայաբանութեան հեղինակը: Ինչպէս տեսանք, ճառընտիրները առում են յոյն Տատիանոսն է, որ ապրում էր Վաղենտիանոսի ժամանակ: Երկու Վաղենտիանոսներ կան. մէկը թագաւորում էր 375—392 թիւը Դ. դարի վերջին. իսկ միւսը 423—455 թ. Ե. դարի Ա. կէսում. այս կայսրներից որի ժամանակ էլ որ ապրէր Տատիանոսը, Ս. Թադէոս առաքեալի ժամանակ պատահած գէպքերի ականատես չէ. եթէ երբէք գրել է նա Ոսկեանց վկայաբանութիւնը յունարէն, որ կասկածելի է, նա գրել է աւան-

դուծիւնը և ժողովրդական զրոյցները ազբիւր ունեւնալով: Ով և լինի Ոսկեանց վկայաբանութիւն կաղմողը, նա այդ վկայաբանութիւնը կաղմելիս նպատակ է ունեցել Ոսկեանց անպատճառ դարձնել առաքեալների ժամանակակից, տալ նրանց ազնուական ծագումն՝ անուանելով դեսպան, և նրանց աւելի կարեւորութիւն տալու համար անուանել յոյն. և այս այն պատճառով՝ որ Հայաստանի կրօնաւորութիւնը սկզբնաւորած համարի առաքեալների ժամանակից ու նրան խորհրդաւորութիւն տայ սկզբնապատճառների ազնուական և յոյն ծագմամբ: Խրիստի-Ոսկի անունով դեսպանութիւնից խոտաճարակ դարձած ու Ս. Թադէոս առաքեալի ձեռքով մկրտուած՝ քննելի է. խոտաճարակ Ոսկեանք Դ. դարում Ս. Լուսաւորչի օրով Հայաստան եկած Միջագետքից՝ պատմական իրողութիւն է. համաձայն պատմական անցքերին թէ ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցու պատմութեամբ և թէ մեր ազգային եկեղեցական աւանդութեան համեմատ¹⁾, Ս. Թադէոս առաքեալի աշակերտ Ոսկին իւր ընկերների հետ բնակւում էր Ծաղկէոյ սարում, Եփրատի ակունքում «առանձին կեանս ստացեալ»: Նրանք Արտաշէսի թագաւորութեան ժամանակ եկան արքունիք և սկսեցին քարոզել Քրիստոսի վարդապետութիւնը Արտաշէսին ու նրա Սաթենիկ տիկնոջը, որ Ալանաց ազգից էր: Պատուաւոր մարդկանցից ոմանք, որոնք թագուհու հետ Ալանաց երկրից եկել էին, հաւատացին Քրիստոսին ու մկրտուեցին, և հեռանալով արքունիքից, Բագրեանդ գիւղի յոնգիման, նպատարի դէմ ու դէմը, Սուկաւ սարում տարեցին «խոտաճարակ իբրեւ զվայրենի գօշս ամս բազումս: Եւ եղև մորթնոցա իբրեւ զմամուռ քարի ի խստութենէ օգոցն, աճեալ հերքն ծածկէին զամենայն մարմինս նոցա»: Սրանց գլխաւորի անունն էր Բարաքաթրայ, որ մկրտութեան ժամա-

1) Յայտնաւորք Օգոստոսի իէ. և նաւասարդի ժէ: Վկայաբանութիւն Սրբոց Սուքիասանցն, որք վկայեցին ի Բագրեանդ գաւառի ի Սուկաւէտ լեռինն և են թուով երեքհարիւր վաթսուն և չորս:

նակ Սուբխաս կամ Սիւբխաս փոխուեց, և այդ անունով էլ նրանք կոչուեցին Սուբխասանք: (Նրանցից մէկի անունն էլ Մեմաս էր, որի անունով է թերևս Երասխաձորի Վարդի հէր ուխտատեղուց դէպ հարաւ արևելք բարձրացող սարը Մամաս կոչուում: Վարդի հէրի ուխտաւորները որպէս ուխտ բարձանում են այս սարի կատարը, որտեղից ընդարձակ հորիզոն է բացւում չորս կողմը և յատկապէս դէպի Բագրևանդ):

Ս. Սուբխասանք իրանց ճգնութեան 44-րդ տարին նահատակուեցին և նրանց նահատակութեան հանգամանքը այսպէս է պատմում Յայսմաւուրքը, Ալանաց Գորգիանոս թագաւորը իւր զօրքերը վերստուգելիս՝ Սուբխասանց չը գտնելով իրանց պատուին յատկացուած Ալմայի երկրորդական դահում՝ հարց ու փորձ արեց և խմանալով, որ Հայոց երկրումն են ու քրիստոնեայ են դարձել, իւր Բառլահայ զօրապետին ուղարկեց հրաւիրելու. եթէ գան՝ պատուով բերել, եթէ չը գան՝ սպանել: Սուբխասանք հաստատ մնալով իրանց քրիստոնէական հաւատին, նահատակուեցին նաւասարդի ժէ.-ին. «Եւ բղիւեաց աղբիւր ի տեղումն ի բժշկութիւն ամենայն ցաւոց և ախտից»: Նրանց ընկերներից երկու կրտսերադոյնները նահատակութեան ժամանակ երկիւղից թաք կացան լեռան խորշերում, յետոյ եկան նահատակուածների մարմինները թաղելու, բայց չը գտան: Իրանց թուլամտութեան պատճառով մարտիրոսական պսակից զրկուելուն համար դառն ապաշաւեցին և խստագոյն ճգնութեամբ կատարեցին իրանց կեանքը. նրանց մահից յետոյ նրանց մարմինները թաղեցին անդէորդները:

Յայսմաւուրքը չէ յիշում, որ Սուբխասի անունով լեռը կոչուած լինի Սուկաւ, այլ ընդհակառակն ասում է, որ Սուբխասը իւր ընկերներով բնակուեց Սուկաւ սարում, որպէս թէ այդ սարը մինչև Սուբխասանց այնտեղ բնակուելը Սուկաւ կոչուելիս լինէր:

Սոփերք Հայկականքը (ԺԹ.) գլխաւոր կէտերում երկրորդելով Յայսմաւուրքի աւանդածը, աւելացնում է պատմական պարագաներ, վկայաբանական դարձուածներ, հարց

ու պատասխաններ ու ազօթքներ, նա՛ ասում է, թէ Սուքիասանք «բնակեցան ի Սուկաւ լեւրին, որ յանուն զԸլխաւորին իւրեանց Սուքիաս՝ կոչեցաւ Սուկաւ... խոտածարակ լինելով իբրեւ զվայրենի ոչխարս ի տեսչութենէն Աստուծոյ, յամա Շապուհոյ թագաւորի։ Եւ քանզի երկիրն Հայոց յետ ամաց աւերեալ լինէր, զի թագաւոր ոչ ունէին, քանզի սպանեալ էր զԱրտաւան որդի Վաղարշու և զԽոսրով թագաւորն Հայոց՝ թագաւորին Պարսից...

Սովերբը Սուքիասանց կեանքը Սուկաւ լեւան ճգնաւրանում պիտի է նկարագրում. «Եւ կացեալ սուրբ վկայքն ի լեւրինն Սուկաւէտ, խոտածարակք լեալք հրեշտակակրօն վարուք, և մարմինք նոցա էին իբրեւ զմամուռս քարի, և վարսք նոցա որպէս զքօշից քարշէին. և ոչինչ ունէին. այլ յուսովն Աստուծոյ կային և օրհնէին զԱստուծա։ Սովերբը Ս. Սուքիասանց նահատակութիւնը դնում է Շապուհի մահից յետոյ նրա յաջորդ Դատիանոսի օրով և ասում է, որ Ալանաց թագաւոր Դիգիանոսը ուղարկեց պարսիկ զօրքեր, որոնց զօրավարն էր Բաւլահա և սա նահատակել տուեց Ս. Սուքիասանց։ Բաւլահայի հարցմանը Սուքիասը պատասխանում է. «Նիդակակից էի Շապուհոյ արքայի», Յայսմաւուրքում չը կայ ոչ Շապուհ և ոչ Դատիանոս. Յայսմաւուրքի Դորգիանոսը դարձել է Դիգիանոս. նահատակութեան համար Ալանաց թագաւորը ուղարկում է պարսիկ զօրք ու զօրապետ, չը կայ և հատուածս. «Նիդակակից էի Շապուհոյ արքայի»։ Մեմնան էլ Սովերբում դարձել է Մեմնաս։

Շապուհ. Ա. թագաւորեց 31 տարի 241—272 թ.¹⁾ ուրեմն, ըստ Սովերբի Ս. Սուքիասանց նահատակութիւնը 272 թուից յետոյ է տեղի ունեցել. Շապուհի յաջորդն էլ Որմիզդ էր և ոչ Դատիանոս։

Յովհաննէս կաթողիկոսը (եր. 25) հաստատում է Սովերբի ասածը գրելով. «Եւ վասնզի յետ ամաց բազմաց՝ սպանաւ թագաւորն Հայոց Խոսրով յԱնակայ, և անիշխա-

1), Ասողիկ եր. 358—359, հրատ. Ս. Մալխասեանց Ս. Պ. Բուրգ. 1885 թ. ծանօթ. 85. Ներգէկէի ցանկի համեմատ։

նացաւ երկիրս Հայոց: Ապա Բառլահայ ոմն եկեալ յԱլա-
նաց դրանէ, ... սուր ի վերայ եղեալ կոտորէ»:

Յովհաննէս Կաթողիկոսն է համառօտել Սովերբի
աւանդածը թէ՛ Սովերբն է ընդարձակել Յովհաննէս Կա-
թողիկոսի պատմութիւնը. այս բանը պէտք է ճշդել, որ-
պէսզի պարզուի Սուբիասանց, նրանց հետ էլ Ոսկեանց
Վկայաբանութիւնը կազմուելու ժամանակը:

(Կր Շարունակութիւն)

Յուսիկ եպս.

ԳՈՅԳԻ ՀԱԻԱՍՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն *)

Բ.

ՀԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿՈՄՄՈՒՆԻԶՄԸ

1. Հին քրիստոնեական կոմմունիզմի արմատները.

Արդէն առաջինը, որ նախորդ գլխում նկարագրուած դար-
ագումը, որ սրբագործուած էր Աթէնքի օրինակով, բոլոր պե-
տութիւններին և ցեղերին է վերաբերում:

Հռոմը, աշխարհի կառավարիչը, նոյնպէս չխուսափեց այդ
վիճակից: Նրա ներքին անկումը արդէն մօտեցել էր իւր իրա-
գործման, երբ որ նա իւր արտաքին ոյժի գազաթնակէտին
հասաւ. նրա թագաւորութիւնը, որ Միջերկրական ծովի շրջա-
կայ երկրներն էր բռնում, ներկայացնում էր տէրութիւններ
մի խառնուրդ, որոնք նոյն ճանապարհի վրայ էին գտնուում.
Նրանցից մի քանիսը, որ տարածուած էին Միջերկրականի
արևելեան և հարաւային կողմերը, Հռոմից շատ առաջ գնա-

* Տես Արարատ Թիւ Ժ.